

TÜRKÇEDE DUYGU DURUMU EYLEMLERİNİN KILINIŞ ÖZELLİKLERİ

Pınar İbe Akcan

Özet

Duygu durumu eylemleri, konu rolleri ve sözdizim konumlarının sıradışı örtüşmesi açısından üye yapısı çalışmalarında ayrıcalıklı bir yere sahiptir. Bu sıradışı davranışı açıklamaya çalışan sözdizim ve anlambilim çalışmalarının yanı sıra, kılınışa ilişkin açıklamalar da alanyazında geniş yer tutmaktadır. Bu çalışmada, sözü edilen bu yaklaşımlar kısaca özetlenerek, duygu durumu eylemlerinin sıradışı sözdizim davranışlarını kılınış özellikleri ile açıklamaya çalışan yaklaşımlarda gözlenen düzenliliklerin Türkçedeki görünüşleri nelerdir sorusu çerçevesinde Türkçe duygu durumu eylemlerinin kılınış özellikleri betimlenmeye çalışılacak ve diğer dillerde gözlemlenen düzenlilikler; İbe (2004)'de önerilen duygu durumu eylem sınıflandırmasında yer alan her bir sınıfa ait ilkörneklemler temel alınarak Türkçedeki görünüşler saptanmaya çalışılacaktır.

Anahtar sözcükler: sözcük anlambilimi, üye yapısı, kılınış

ASPECTUAL PROPERTIES OF PSYCHOLOGICAL VERBS IN TURKISH

Abstract

There is an exceptional status ascribed to psychological verbs in the argument structure literature in terms of the mapping of their arguments onto syntactic positions. Apart from the syntactic and semantic explanations, there has been a great body of literature as to the aspectual differences between the two distinct classes of psychological verbs. In this study, first, the aspectual approaches to psychological verbs are briefly summarized and then the psychological verbs in Turkish are analyzed with comparison to the observed regularities in these approaches. The aim is to clearly define the aspectual properties of the psychological verbs in Turkish on the basis of the prototypical verbs in the classification proposed in İbe (2004). The analysis shows that a revision is needed in the traditional situation types and aspectual verb classifications if psychological verbs are not to be excluded.

Key words: lexical semantics, verb semantics, argument structure, psychological verbs, aspect

I. Duygu Durumu Eylemlerine İlişkin Kılınışı Temel Alan Yaklaşımlar

I. 1. Grimshaw (1990) Öncelik Kuramı (Prominence Theory)

İbe (2004) Türkçe duygu durumu eylemleri için konu rolleri, durum ekleri ve sözdizim konumlarını temel alan dörtlü bir sınıflandırma önerir. İlk üyelerin Özne, ikinci üyelerin Nesne konumunda yer aldığı bu sınıflandırmaya göre:

1. Deneyimleyen (Yalın)	Konu (Belirtme)
2. Konu (Yalın)	Deneyimleyen (Belirtme)
3. Deneyimleyen (Yalın)	Konu (Yönelme/ Çıkma)
4. Deneyimleyen (Yalın)	Ø

Alanyazında tartışılan, ilk grup ve ikinci grup eylemler arasındaki ayırmda hangi ölçütün temel alınması gerektiğidir. Kılınışı temel alan yaklaşımlardan ilki Grimshaw (1990) Öncelik Kuramıdır.

Grimshaw (1990)'a göre eylem üyeleri arasında bir çeşit öncelik sonralık ilişkisi vardır. Eylemin iki özelliği, üye yapısındaki bu sözü edilen öncelik sonralık ilişkisinin belirleyicisidir:

1. Konu özellikleri
2. Kılınış özellikleri

Kuramda konu ve kılınış hiyerarşilerince öncelikli olan üyenin sözdiziminde de öncelikli konumu aldığı savunulur. Derin yapıda özne konumunda yer alan Dış Üye (External Argument) hem konu hem de kılınış açısından en öncelikli olan üyedir.

Grimshaw (1990), Belletti ve Rizzi (1988) de savunulanan aksine, 2. grup eylemlerin nesnelere aslında derin yapıda özne olduklarını savunur. Böylece, aslında iki grup eylem aynı konu rolü hiyerarşisini sergilemektedir. Öyleyse aralarındaki farklılık yalnızca kılınış özelliklerindeki farklılıktır. Birinci grup eylemler *durum* eylemleri iken ikinci grup eylemler için bir ettirgenlik taşır. Buradan yola çıkarak Grimshaw iki hiyerarşiden söz eder. Birincisi *konu hiyerarşisi* (thematic hierarchy) iken ikinci hiyerarşi *nedensellik hiyerarşisidir* (causal hierarchy). Kurama göre, duygu durumu eylemlerinin sıradışı sözdizim davranışlarının nedeni *konu ve kılınış hiyerarşileri* arasındaki uyumsuzluktur. Nedensellik hiyerarşisi neden üyesinin sözdiziminde özne konumunda yer almasını gerektirirken, diğer üyeleri nesne konumuna iter:

(Neden (Diğer üyeler...))

Konu hiyerarşisi ise aşağıdaki dizilimi gerektirir:

(Kılıcı (Deneyimleyen (Hedef/ Kaynak/ Yer (Konu))))

Alanyazında 1. grup olarak tanımlanan eylemlerin öncelik sonralık ilişkileri tıpkı Kılıcı olan diğer edim eylemleri gibidir. 2. gruptaki eylemlerde ise konusal olarak en öncelikli olan deneyimleyen üyesi sözdiziminde öncelikli konumu almaktadır.

Türkçede de (1). tümcedeki gibi, 1. grup eylemlerde konu hiyerarşisi gereğince deneyimleyen olarak adlandırılan üye özne konumunda yer alır:

(1) Ali Ayşe'yi arzuladı/ beğendi/ istedi/ sevdi.

Deneyimleyen Konu

(2) tümcedeki gibi 2. grup duygu durumu eylemlerinde ise içkin bir nedensellik söz konusu olduğundan neden hiyerarşisi, neden üyesini özne konumuna taşır. Bu sebeple, deneyimleyen nesne konumunda yer almak zorunda kalır:

(2) Ali Ayşe'yi üzdü/ kırdı/ bozdu/ sıktı.

Neden Deneyimleyen

İngilizce için yapılan bu saptamalara paralel biçimde, Türkçede de 2. grup duygu durumu eylemlerinde bir nedensellik anlamı söz konusudur ve özne konumundaki üye, neden üyesi olarak adlandırılabilir. Oysa 1. grup eylemlerde konu rolünde yer alan üye, deneyimleyen için bir *uyaran* niteliği taşısa da bir ettirgenlik ya da nedensellikten söz etmek zordur. Ne özne konumundaki deneyimleyen, ne de nesne konumundaki konu, neden üyesi olarak adlandırılabilir. Grimshaw bu nedenle bu grup eylemleri durum eylemleri olarak görür.

I. 2. Tenny (1994) Görünüş Arayüz Denencesi (Aspectual Interface Hypothesis / AIH)

Tenny (1994)'e göre sözdizim ve anlam arasındaki kesişme noktası anlamın yalnızca bir özelliği ile ilintilendirilebilir. O da eylemin kılınış özellikleridir. Yani anlamın sözdizimini ilgilendiren tek bölümü kılınıştır. Kılınışın da yalnızca *sınırlılık* (delimitedness) ile ilgili kısmı sözdizim yapısının belirlenmesinde rol oynar. Sınırlılık, olayların içkin bir son noktası olup olmaması ile belirlenir ve bu yalnızca eylemin kendisine değil eylem öbeğinde yer alan diğer öğelere özellikle de belirteç öbeğine bağlıdır. Tenny (1994) *Ölçme Kısıtlılığı* (Measuring Out Constraint) olarak adlandırdığı bir kısıtlılık tanımlar. Buna göre yalnızca *iç üyeler* (internal arguments) olayı ölçebilir, *dış üyeler* (external arguments) ölçemez. Tenny (1994)'deki temel savunuya göre 2. grupta yer alan ettirgen duygu durumu eylemlerinin deneyimleyen üyesi olayı ölçebilir. Bu da, bu gruptaki eylemlerin deneyimleyeninin derin yapıda nesne konumunda yer alan bir iç üye olduğunu gösterir. İlk grup eylemler ise durum eylemleridir ve durum eylemleri kılınış bakımından yansızdırlar. Deneyimleyen üyeleri olayı ölçemediği için, derin yapıda da özne konumunda yer alan birer dış üyedirler.

Grimshaw (1990) ve Tenny (1994) arasındaki temel farklılık ise Grimshaw'un sözdizim ve anlambilim düzlemlerini birbirine bağlamak için önerdiği ikili hiyerarşinin, Tenny (1992)'de yerini yalnızca Kılınış hiyerarşisine bırakmış olmasıdır.

I. 3. Filip (1996) ve AIH

Filip (1996) Tenny'de önerilen ölçme kısıtlamasının duygu durumu eylemlerinin yalnızca küçük bir bölümü için geçerli olabileceğini, hem İngilizce hem de Çek duygu durumu eylemlerinden örneklerle sunar. AIH'de önerilen :

Ölçme kısıtlaması → + son noktalılık

1. grup duygu durumu eylemleri : – son noktalı

2. grup duygu durumu eylemleri : + son noktalı

Fakat 2. grup duygu durumu eylemleri tanımlanmış bir son nokta / son aşama içermeleri bakımından AIH'de önerildiği gibi bir ölçekle ölçülebilen türden bir değişim içermeyen eylemleri kapsayabilir çünkü 2. gruptaki eylemler iki türlü olabilir:

1. Anlık bir duygu durumu ya da bilişsel durum değişikliği gösterebilirler (*frighten, shock, astonish, strike, startle* gibi). Bu tür eylemler + son noktalıdır.
2. Dereceli bir duygu durumu ya da bilişsel durum değişikliği gösterebilirler ki bunlar da – son noktalıdır (*calm, disillusion, sadden, soothe, disarm* gibi).

İngilizcede bu türden dereceli bir durum değişikliği gösteren eylemler *halfway* belirteci ile bir arada kullanılıp kullanılmamalarıyla ayrıştırılabilirler (*halfway* ile kullanılabilenler + son noktalı, kullanılmayanlar – son noktalıdır):

(3) ?The music halfway saddened John.

(4) *The high-pitched noise halfway distracted her.

Yukarıda (3) ve (4). tümcelerde deneyimleyen *daha hüzünlü* ya da *daha rahatsız* olduğu gözlemlenebilir anlar olabilir. Fakat *hüzünlenme* ya da *rahatsız olma* olayında *en hüzünlülük* ya da *en rahatsızlık* gibi anların olduğunu ve deneyimleyen de bu son noktanın ortalarında bir yerde olduğunu söylemek olası değildir.

A little (bit) gibi bir belirteç ise olaya ait bir küçük parçayı ya da anı nitelemekten çok *duygusal* ya da *bilişsel olayın tümünün daha az bir yoğunlukta olması* gibi bir anlam içeriğine sahiptir:

(5) The music saddened John a little (bit).

Türkçedeki *biraz* belirteci de duygu durumu eylemleri ile kullanıldığında, benzer biçimde, her iki grup duygu durumu eylemi ile beraber, duygusal ya da bilişsel olayın aşamaları ya da parçalarını değil tümünü nitelendirir:

(6) Bu müzik Ali'yi *biraz* hüzünlendirdi.

(7) Ali Ayşe'yi *biraz* sevdi.

(8) Ali Ayşe'yi *biraz* üzdü.

Mourelatos (1981) durum eylemlerinin sayılamazlık gösteren belirteçlerle (*much, little, enough gibi*) rahatlıkla kullanılabilirdi fakat sayılabilirlik gösteren belirteçlerle (... *times gibi*) kullanılmadığını İngilizceden örneklendirir. Bu gözlem Türkçe için de geçerli görünmekle beraber, sayılabilirlik gösteren belirteçlerin duygu durumu eylemleri ile birlikte kullanımı durum değil, belli bir zamanda ve yerde gerçekleşmiş bir olay yorumu katmaktadır:

(9) ? John hated liars three times in his life.

(10) Ali hayatında üç kez yalancılardan nefret etti.

(3 belirgin olay yaşadı)

(11) Ali yalandan çok nefret eder.

(12) Ali çok sevdi.

(13) Ali bir kez sevdi.

(1 belirgin sevme olayı yaşadı (belli bir zamanda ve yerde))

II. Türkçe Duygu Durumu Eylemlerinde Görünüş, Üye Yapısı ve + / – Son Noktalılık

Alanyazında duygu durumu ve bilişsel durum bildiren eylemlerin tümü *psikolojik durum/ durum değişimi eylemleri (psychological state/ change of state verbs)* olarak adlandırılır. Terminoloji karmaşasından da anlaşılacağı üzere duygu durumu anlam sınıfı altında toplayabileceğimiz eylemlerin bir *iç dinamizm* içerip içermediği tam olarak betimlenmiş değildir.

Bu tür eylemleri durum eylemleri olarak sınıflandırabilmek için en çok kullanılan test olan sürerlik görünüşü -Iyor ile kullanılıp kullanılmama Türkçe için bir ölçüt değildir. Anlam ya da kılıf sınıfları gözetmeksizin Türkçe eylemlerin hemen hemen hepsi sürerlik görünüşü ile birlikte kullanılabilir.

Bir eylemin sürerlik görünüşü ile bir arada bulunup bulunamama durumu, eylemin birden fazla anlamları ile de ilişkilendirilebilir. Bu nedenle, Mourelatos (1981)'de de belirtildiği gibi, kılıf, aslında kısmen hem biçimbilimsel hem de sözcüksel düzeyde betimlenmesi gereken bir olgudur.

Örneğin İngilizcede tipik durum eylemleri olarak nitelendirilen *know*, *understand* gibi biliş durumu bildiren eylemler ve *want*, *love* gibi duygu durumu bildiren eylemlerin alanyazında sıkça savunulmanın aksine, sürerlik görünüşü ile kullanılamayan durum anlatımları olduğu gibi sürerlikle birlikte hiç de bozuk olmayan kullanımları vardır. Bu kullanımlardan her birini, aralarında ufak ve fark edilmesi zor anlam ayrımları ya da farklı iç zaman yapıları ile örtüşürmek de mümkündür. Bu yargı Türkçe için de geçerli görünmektedir.

Bilişsel olarak, *bilgiye sahip olma* anlamında İngilizcede *know* eyleminin sürerlik ve sürmezlik kullanımlarının her ikisi de mümkünken, bilgiyi dile getirme gibi bir anlam içeren aynı tümce sürerlikle bozuktur. Eylemin, *tanıma* anlamına gelen bir başka kullanımı da sürerlikle kullanılmamaktadır:

(14) Bilgiye sahip olma:

I know the answer. (Cevabı bilirim/ biliyorum.)
I was knowing the answer. (Cevabı biliyordum.)

Bilgiyi dile getirme:

I knew the answer. (Cevabı bildim)
*I was knowing the answer. (Cevabı biliyordum)

Tanıma:

I know that man. (Bu adamı tanırım/ tanıyorum.)
*I was knowing that man. (Bu adamı tanıyordum.)

Benzer şekilde *understand* eyleminin bir *bilgiyi özümseme* anlamında sürerlik görünüşü ile beraber ya da olmaksızın kullanımı mümkündür. Sürerlikle beraber kullanımında *bilgi derecesinde değişme* anlamı sezilmektedir. Fakat +*canlı bir nesnenin duygu durumunu vs. anlamak* gibi bir anlam içeriği varsa sürerlik kullanımı bozuk görünmektedir:

(15) I understand this subject. (Bu konuyu anlıyorum.)
I am understanding this subject more and more each day.
(Bu konuyu her geçen gün daha fazla anlıyorum.)

I understand you. (Seni anlıyorum.)
*I am understanding you more and more each day.
(Seni her geçen gün daha çok anlıyorum.)

Bazı eylemlerde ise aynı anlamın her iki şekilde de işaretleniyor olması söz konusudur (16):

(16) I love you. (Seni seviyorum.)

I am still loving you. (Seni hala seviyorum.)

Comrie (1976:37) bu şekilde iki kullanımın da mümkün olduğu durumlarda sürerlik kullanımının bir çeşit vurgulama ya da abartı anlamı kattığını söyler.

Türkçede ise aynı eylemler, eylemin her iki anlamını da vermek üzere sürerlik görünüşü ile kullanılır. Aynı eylemlerin -Ar biçimbirimi ile kullanımları da mümkündür. Duygu durumu eylemleri bağlamında burada savunduğumuz yaklaşım ile paralel bir yaklaşım ise Türkçede -Ar ve -Iyor biçimbirimleri arasındaki ayrımlara ilişkin Uzun ve Emeksiz (2002)'in saptamalarıdır:

-Iyor	-Ar
Aralıksal gönderimli	Noktasal gönderimli
Belirli zaman ölçüm belirteçleri ile kullanılır	Belirli zaman ölçüm belirteçleri ile kullanılır
Ulaşılabilir/ gözlemlenebilir zaman	Düşük ulaşılabilirlik/ gözlemlenebilirlik
Aşamalı düzey yüklemeleri ile	Tek düzey yüklemelerle
Konuşma anını işaret ederse süreklilik; o ana kadar olan zamanı işaret ederse alışkanlık okuması	Alışkanlık okuması yok

İngilizcede duygu durumu eylemleri birer durum eylemi oldukları ve sürerlikle kullanılmadıkları için aşağıdaki tümcede, biri *özellik*, diğeri de *şu an* olan iki okuma söz konusudur:

(17) I fear the dog.

Experiencer Theme

- Beni korkutan şey, bana herhangi bir şey yapmasa da köpeğin varlığıdır / Köpekten her zaman korkarım / Benim köpek fobim var ...vs.
- Köpek şu anda/ konuşma anında bana bakıyor, havlıyor vs. ve ben korkuyorum.

Türkçede ise özellik anlatımı için genellikle -Ar kullanılır ve sürerlik kullanımı ise çoğunlukla konuşma anını belirginleştirir:

(18) a. Köpekten korkarım. (özellik tümcesi)

Beni korkutan şey, bana herhangi bir şey yapmasa da köpeğin varlığıdır / Köpekten her zaman korkarım / Benim köpek fobim var ...vs.

b. Köpekten korkuyorum. (konuşma anı/ geçici alışkanlık)

Köpek şu anda/ konuşma anında bana bakıyor, havlıyor vs. ve ben korkuyorum. (konuşma anı)

Kampüsten geç çıktığım günler etrafta gezen köpeklerden korkuyorum. (geçici alışkanlık)

Bu durumda iki varsayım söz konusu olabilir. Birincisi sürerlik alıp almamanın Türkçede durum eylemi olup olmamada belirleyici bir etmen olmadığı ve durum eylemlerinin başka testlerle tanıtlanması gerektiğidir. İkincisi ise incelediğimiz bağlamda İngilizcede durum eylemi olarak tanımlanan eylemlerinin en azından bizim veri tabanımızda duygu durumu eylemi olarak yer alan eylemlerin, tanımladığımız kavram yapılarıyla örtüşmediğidir.

Durum değişikliği eylemleri ise, bir durumdan tamamen farklı bir duruma geçmeyi anlatırlar. Türkçede ...*da*/...*çinde* zaman belirteci + son noktalı, ...*boyunca* belirteci ise – son noktalı eylemlerle birlikte kullanılır:

... <i>da</i> /... <i>çinde</i>	→ + son noktalı
... <i>boyunca</i>	→ – son noktalı

Türkçede durum değişikliği eylemleri hem + son noktalılık hem de – son noktalılık gösteren belirteçlerle kullanılabilir. Bu sebeple Aksan (2003:2), durum değişikliği eylemlerini “...hem edim hem de tamamlama eylemlerinin zaman özelliklerine sahip melez bir eylem gurubu...” olarak tanımlar:

(19) Çay *beş dakika içinde*/ *beş dakika boyunca* soğudu.

(20) Bardaktaki buz *beş dakika içinde*/ *beş dakika boyunca* eridi.

Aksan (2003) bu eylemlerin anlam bakımından ayırıcı özelliklerinin durum değişimlerinin derece derece gerçekleşmesi olduğunu ve böyle bir değişimin de eylem anlamını belirsizleştirdiğini söyler. İki tür yorum söz konusu olabilir (2003:3):

+ son noktalı	– son noktalı
Bir durumdan diğerine tamamen dönüşme	Karşılaştırmalı olarak daha fazla değişim
Ayşe şişmanladı.	
Ayşe şişman birisi oldu.	Ayşe şişmanladı ve daha da şişmanladı.

Bu durumda durum değişikliği anlatan ve genellikle sıfat tabandan türemiş duygu durumu eylemleri için anlam yorumu aşağıdaki gibi olabilir:

+ son noktalı	– son noktalı
Bir durumdan diğerine tamamen dönüşme	Karşılaştırmalı olarak daha fazla değişim
Ayşe kızdı.	
Ayşe kızgın hale geldi.	Ayşe kızdı ve daha da kızdı.
Ayşe sevindi.	
Ayşe sevinçli hale geldi.	Ayşe sevindi ve daha da sevindi.
Ayşe üzüldü.	
Ayşe üzgün hale geldi.	Ayşe üzüldü ve daha da üzüldü.
Ayşe şaşırıldı.	
Ayşe şakın hale geldi.	Ayşe şaşırıldı ve daha da şaşırıldı.

Üye yapısının eylemin kılınış değerinde belirleyici bir rol oynadığını belirtmiştik. (21a)'da açık uçlu bir edim eylemi olan *ye-* (21b)'de ad öbeğinin sayı ile (21c)'de belirtme durum ekiyle , (21d)'de de çıkma durum ekiyle belirli hale getirilmesi, aynı eylemi + son noktalı bir tamamlama eylemi yapmıştır. (22). tüm-celerde de benzer biçimde, açık uçlu edim eylemi *yürü-* yönelme durum eki alan bir AÖ ile birlikte + son noktalı bir tamamlama eylemi olmuştur:

- (21) a. Elma yedim.
b. *Bir* elma yedim
c. Elmayı yedim.
d. Elmadan yedim.
- (22) a. Ali yürüdü.
b. Ali *eve* yürüdü.

Türkçede belirtme, yönelme ve çıkma durumundaki AÖlerin eylemin kılınışı üzerindeki açık uçlu eylemleri + son noktalı eylemlere dönüştürme etkisinin duygu durumu eylemleri için de geçerli olup olmadığına bakalım.

AIH kuramındaki, 1. grup duygu durumu eylemlerinin – son noktalı olduğu savunusunun Türkçe için geçerli olup olmadığına bakacak olursak bu gruptaki eylemlerden kiminin (23)'deki tümcelerde olduğu gibi + son noktalı olduğunu:

- (23) Ali bu konuyu *bir saatte/ bir saat içinde/* onbeş gün boyunca* **anladı**.
Hafızasını kaybeden hasta başına gelenleri *onbeş günde/ onbeş gün içinde /* onbeş gün boyunca* **hatırladı**.
Öğrenciler yeni konuyu *bir saatte/ bir saat içinde/* bir gün boyunca* **kavradılar**.
Ayşe yaşadıklarını *bir haftada/ bir hafta içinde/* bir hafta boyunca* **unuttu**.

kiminin ise – son noktalı olduğunu görürüz:

- (24) Ali bu anı beş yıl boyunca/ *içinde **arzuladı**.
Çocuk sınıfı geçmeyi *bir yıl boyunca/ *bir yılda/ *bir yıl içinde* **diledi**.
Ali bu arabayı *üç yıl boyunca / *üç yılda/ *üç yıl içinde* **istedi**.
Adam karısını *on yıl boyunca/ *on yılda/ *on yıl içinde* **kıskandı**.
Ayşe ailesini *bir yıl boyunca/ *bir yılda/ *bir yıl içinde* **özledi**.
Ayşe Ali'yi *beş yıl boyunca/ *beş yılda/ *beş yıl içinde* **sevdi**.

Yine bu grupta yer alan *-öğren* gibi eylemlerin ise hem – son noktalılık hem de + son noktalılık gösteren belirteçlerle beraber kullanılabildiklerini görürüz:

- (25) Öğrenciler *bir yıl boyunca* İngilizce **öğrendiler**. (– son noktalı)
Öğrenciler *bir ayda/ bir ay içinde* İngilizce **öğrendiler**. (+ son noktalı)

AIH kuramındaki, 2. grup duygu durumu eylemlerinin + son noktalı olduğu savunusunun Türkçe için geçerli olup olmadığına bakacak olursak, bu eylemlerin tümünün hem + son noktalılık hem de – son noktalılık gösteren belirteçlerle kullanıldıklarını görürüz:

(26) Bu konu bizi *iki saatte/ iki saat içinde/ iki saat boyunca* **baydı**.

Genç kız tüm izleyicileri *iki dakikada/ iki dakika içinde/ iki dakika boyunca* **büyüledi**.

Genç kız tüm izleyicileri *iki dakikada/ iki dakika içinde/* iki dakika boyunca* **büyüleyiverdi**.

Sunucu konuğu *beş dakikada/ beş dakika içinde/ beş dakika boyunca* **bozdu**.

?Ayşe'nin güzelliği Ali'yi *iki dakikada/ iki dakika içinde/ iki dakika boyunca* **cezbetti**.

Konuşmacı dinleyicileri *iki saatte/ iki saat içinde/ iki saat boyunca* **etkiledi**.

Adam karısını *beş yılda/ beş yıl içinde/ beş yıl boyunca* **boğdu**.

?Ali Ayşe'yi *iki dakikada/ iki dakika içinde/ iki dakika boyunca* **kırdı**.

Ali karısını *beş yılda/ beş yıl içinde/ beş yıl boyunca* **üzdü/ ezdi**.

Hedef anlamı katan bir AÖnün üye yapısına katılmasının (22). tümcede görüldüğü gibi eylemi + sonlu yapma etkisi olduğunu söylemiştik. Yönelme durumunda AÖler alan geçişsiz duygu durumu eylemleri ise – sonludur. Yani, duygu ya da bilişsel durumun hedefi konumundaki AÖ, eylemi + sonlu yapmaz:

(27) Ali Ayşe'ye *bir yıl boyunca* **acıdı/ darıldı/ güvendi/**

(YÖN.)

imrendi/ inandı/ kandı/ katlandı/ kızdı/ küstü/ öfkeleni/ özendi/ sabretti.

Aynı durum çıkma durumlu AÖlerin duygu durumu eylemleri üzerindeki etkisi bakımından da geçerlidir:

(28) Ali *bir yıl boyunca* Ayşe'den **hoşlandı/ iğrendi/ korktu/**

(ÇIK.)

kuşkulandı/ sıkıldı/ tiksindi/ umutlandı/ utandı.

Sınıflandırmamızda 4. grupta yer alan geçişsiz duygu durumu eylemlerinden ise (ki bazıları yönelme ya da çıkma durumundaki AÖleri seçimlik olarak alabilirler) –İaş ve –lan biçimbirimleri ile türeyenlerin tümünün durum değişikliği eylemleri olarak adlandırılan gruba dahil olabileceğini görürüz:

ahmaklaş-, aptallaş-, azgınlaş-, coşkunlaş-, çılgınlaş-, dalgınlaş-, durgunlaş-, hırçınlaş-, huysuzlaş-, bezginleş-, çekingenleş-, dinginleş-, sakinleş-, tedirginleş-, ürkekleş-

acılan-, akıllan-, arsızlan-, coşkulan-, duygulan-, efkarlan-, heyecanlan-, hırslan-, hışımlan-, kaygılan-, kuşgulan-, meraklan-, sevdalan-, telaşlan-, aksilen-, alevlen-, ateşlen-, bilinçlen-, cesaretlen-, delilen-, dertlen-, endişelen-, heveslen-, hiddetlen-, hislen-, hüznülen-, ilgilen-, kasvetlen-, keyiflen-, kibirlen-, neşelen-, öfkelen-, sinirlen-, şenlen-, ümitlen-

Sonuç

Duygu durumu eylemlerinin kavramsal yapısındaki anlam ilkellerinden yola çıkarak aşağıdaki sonuçlara varabiliriz.

1. Duygu durumu eylemleri aşağıda değinilecek gerekçelerle, geleneksel durum türü sınıflandırmalarında, (Smith, 1986 vd.) tıpkı üye yapısına ilişkin genellemelerde olduğu gibi başlı başına bir yeniden yapılandırmayı gerektirmektedir.
2. Eğer durum eylemlerini, *hiçbir şekilde devinim içermeyen, zamana kapalı ve başlangıcı ile sonu durumdan bağımsız eylemler* olarak tanımlarsak, duygu durumu eylemlerini durum eylemleri olarak nitelendiremeyiz. Birincisi, bir bilişsel ya da duygusal durumun, zaman çizgisi üzerinde bir nokta ile belirlemek olanaksız olmasına karşın bir başlangıç ve bitiş zamanı vardır. İkincisi, bir duygusal ya da bilişsel durumu deneyimlemek fiziksel olmasa da bilişsel ya da duygusal bir devinim gerektirir ve devinimin tek kaynağını fiziksel hareket olarak sınırlamak iç dinamizmi olan çok sayıda eylemin kılınış değerini göz ardı etmek demektir.
3. *Sev-* gibi kimi duygu durumu eylemleri ise tıpkı edim eylemleri gibi *belli bir sürece yayılma* gerektirir. *Son noktası çok belirgin değildir* ve (tartışılabilir olsa da) *Deneyimleyenin eylemi sonlandırma yetisi olabilir*. Edim eylemleri tanımını fiziksel süreçlerden bilişsel süreçlere doğru genişletirsek, çok sayıda duygu durumu eylemini edim eylemleri gurubuna dahil etmek olanaklı görünmektedir.
4. Eğer bitirme eylemlerini *tamamlama eylemlerinden daha kısa süren ve sürece işaret etmeyen eylemler* olarak tanımlarsak, *algıla-, fark et-* gibi bilişsel durumu eylemlerini de bitirme eylemleri olarak görmek mümkündür. Bu eylemlerden kimi *parla-, patla* vs. *anlık gerçekleşim* eylemlerine benzer biçimde iç aşamasız biçimde anlaksal olarak olup biter.

5. Eğer, tamamlama eylemlerini etkilenmiş bir nesnesi olan eylemler biçiminde tanımlarsak, tüm duygu durumu eylemleri nesne konumunda olmasa da etkilenmiş bir Deneyimleyen üyesine sahiptir ve bu nedenle de tamamlama eylemleridir. Bunun yanı sıra *darıl-*, *güven-*, *gücen-*, *imren-*, *inan-*, *kan-*, *katlan-*, *kız-*, *küs-* gibi duygu durumu eylemleri tamamlama eylemlerinin bir özelliğine uygun olarak duygu durumu ya da bilişsel durumun yöneldiği bir hedef içerir. Ayrıca duygu durumu eylemleri (kimi belirgin kimi ise örtük biçimde) Deneyimleyen üyesinin duygu durumunda bir durum değişikliği gerektirir. Ortaya bir ürün çıkması kavramını da bilişsel ya da duygusal ürünleri de kapsayacak biçimde genişletirsek, duygu durumu eylemleri birer tamamlama eylemi olarak düşünce, *sevinç*, *üzüntü*, *sıkıntı* vs. ürünler de verir.

Sayıdığımız tüm bu nedenlerle durum türlerinin, sayıca da fiziksel anlamlı eylemler kadar hatta daha fazla sayıdaki duygu durumu eylemlerinin kılınış özelliklerini de kapsayacak biçimde yeniden tanımlanması gerekmektedir.

Sonuç olarak bu çalışmanın ilk bölümünde duygu durumu eylemlerine kılınış temelli yaklaşımlardan Grimshaw (1990) Öncelik Kuramı, Tenny (1992) AIH ve Filip (1996)'nın temel savunularını ve Türkçe ile örtüşen yönlerini kısaca özetledik.

İkinci bölümde İngilizcede, eylemleri durum eylemi olarak sınıflandırabilmek için en çok kullanılan test olan sürerlik görünüşü alıp almamanın Türkçe için bir ölçüt olmadığını, anlam ya da kılınış sınıfları gözetmeksizin Türkçe eylemlerin pek çoğunun sürerlik görünüşü ile birlikte kullanılabildiğini ve bir eylemin sürerlik görünüşü ile bir arada bulunup bulunamama durumunun, eylemin birden fazla anlamları ile ilişkilendirilebileceğini Türkçe ve İngilizce duygu durumu eylemleri içeren tümcelerle örneklendirerek Türkçede *-Ar* ve *-Iyor* biçimbirimlerinin duygu durumu eylemleri ile etkileşimlerine baktık.

Üye yapılarına göre oluşturulan duygu durumu eylem sınıflarında yer alan ilkörnekle eylemlerin +/- son noktalılık özelliklerini betimlemeye çalıştık ve son olarak geleneksel durum türlerinin, duygu durumu eylemlerinin kılınış özelliklerini de kapsayacak biçimde yeniden betimlenmesi gerektiği sonucuna vardık.*

Kaynakça

- Aksan, Yeşim. 2003. Türkçede durum değişikliği eylemlerinin kılınış özellikleri. *Dilbilim Araştırmaları* 2003, 1-14.
- Aksan, Yeşim. 2004. Aspectual properties of Turkish denominal verbs. *Dilbilim Araştırmaları* 2004, 15-28.

* Bu yazının oluşturulma sürecinde değerli katkılarından dolayı, konuya ilişkin en temel bilgileri kendilerinden edindiğim hocalarım Doç. Dr. Yeşim Aksan ve Doç. Dr. Seda Gökmen'e teşekkür ederim.

- Comrie, Bernard. 1976. *Aspect: An introduction to the study of verbal aspect and related problems*. Cambridge: CUP.
- Filip, Hana. 1996. Psychological predicates and the syntax semantics interface.
- Goldberg, Adele (Derl.) (içinde), *Conceptual structure, discourse and language*. Stanford: CSLI.
- Grimshaw, Jane. 1990. *Argument structure*. Cambridge: MIT.
- İbe, Pınar. 2004. Psych verbs in Turkish: A structural and semantic analysis. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Mersin Üniversitesi, Mersin.
- Mourelatos, Alexander P. 1981. Events processes and states. *Syntax and semantics* 14, 191-212.
- Smith, C. 1986. A speaker based view of aspect. *Linguistics and Philosophy* 9, 97-115.
- Tenny, Carol. L. 1994. *Aspectual roles and the syntax semantics interface*. Dordrecht: Kluwer Academic.
- Uzun, Leyla ve Zeynep Erk Emeksiz. 2002. Türkçede –Ar biçimbiriminin anlamsal ve sözdizimsel yapısı üzerine. König, Güray, Nalan Büyükkantarcıoğlu ve Firdevs Karahan (Derl.) (içinde) *XVI. Dilbilim Kurultayı Bildirileri* (129-145). Ankara: Hacettepe Üniversitesi Yayınları.
- Voorst, Van. J. 1992. Aspectual semantics of psychological verbs. *Linguistics of Philosophy* 15, 65-92.